

LIBERTATEA DE EXPRIMARE A PROPRIEI CONVINGERI RELIGIOASE ÎN SCRIEREA LUI IOAN EVANGHELISTUL DESPRE ISUS HRISTOS

Drd. Marcel-Leon TREICA
Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad, Romania
marcu3k@gmail.com

ABSTRACT: Freedom of Expression of one’s Religious Conviction in the Writings of John the Evangelist about Jesus Christ.

Religious freedom is nowadays and in European society a right won over time. This freedom was not always so respected and our forefathers paid the price since the beginning of the appearance of the Christian faith. The evangelist John has a very expressive and meaningful religious expression for the first century, the period in which he wrote the gospel that bears his name. Because of his religious convictions, like the one about whom he preached, he suffered the loss of his own freedom for a time. The present work aims to discover what were John’s convictions that emerge from his gospel, for which John was ready to pay with the loss of his own freedom.

Keywords: *Freedom, Christology, Son, Logos, Christ, Glorification.*

Introducere

Evangelistul Ioan este unul din autorii Noului Testament atipici. El este evangelistul ce are dorința și curajul să scrie ce alții nu au scris despre Isus. Are libertatea de conștiință¹ să-și așeze în scris acele însemnări și credințe despre Isus care nu apar în alte scrieri canonice și chiar necanonice. El este evangelistul care a avut de suferit în vremea lui Domițian pentru exprima-

1 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Key aspects of the Freedom of Conscience”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2016, pp. 30-37.

rea și trăirea sa religioasă, plătind cu propria libertate pentru o vreme, fiind exilat în insula Patmos, conform tradiției Bisericii. La fel ca mentorul Său, Isus Hristos, Ioan, a fost gata să plătească prețul libertății de exprimare a propriei convingeri cu privire la divinitate. Dacă Isus Hristos a suferit pentru ce a zis și făcut, la fel am putea spune că a făcut-o și Ioan. Identificarea cu Hristos și vorbirea despre Hristos au fost elementele care i-au marcat viața, credința și întreaga lucrare. Lucrarea de față își propune să prezinte care au fost convingerile religioase cu privire la Isus Hristos pentru care Ioan a trebuit să plătească prețul propriei libertăți în primul secol.

Gândindu-ne la scrierile sinoptice, de care Ioan știa atunci când își scrie Evanghelia, putem spune că Ioan a fost un „game changer” în modul în care a ales să vorbească despre Isus Hristos și lucrarea Sa. Libertatea de exprimare religioasă a propriei convingeri asumate a dus la descrierea unui Hristos cu totul și cu totul diferit de sinoptici. El a ales diferite titlaturi, unele unice, altele utilizate și de sinoptici, pentru a descrie un Hristos liber de tradițiile și convingerile evreiești dar care a fost gata să plătească prețul propriei libertăți de dragul marelui plan a lui Dumnezeu.

Pentru că fiecare om are propria conștiință dăruită de Dumnezeu, considerăm că fiecare om are libertatea de a găsi adevărul. Ioan, în propria evanghelie, trezește cititorului propria conștiință și îl face să-și dea seama că omul trebuie să caute adevărul, menționând cuvintele lui Isus Hristos extraordinare despre libertate: *veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face slobozi* (In. 8:32). În concepția ioinină adevărul este Isus Hristos însuși (Ioan 14:6), astfel cunoașterea Lui îți aduce libertatea (slobozenia).² Vă invit să observăm libertatea de exprimare ioinină despre acest „adevăr ce ne face liberi” și gata să ne asumăm prețul, chiar propriei libertăți, ca Ioan altă dată.

Fiul Omului

Cele 13 folosiri ale expresiei în Ioan (1.51; 3.13; 3.14; 5.27; 6.27; 6.53; 6.62; 8.28; 9.35; 12.23; 12.34bis; 13.31) începând cu 1.51, care este o introducere și un ghid pentru sensul celorlalte, sunt folosite pentru a expune tema cristologică centrală a identității lui Isus care este relaționat îndeaproape atât cu Dumnezeu cât și cu omul.

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Adevărata libertate sau slobozenie”, în Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, Nelu Burcea, *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, Casa de editură „Viață și Sănătate”, București, 2013, pp. 234-238.

Fiul Omului în Ioan este unul care suferă și apoi este înălțat; cele mai multe dintre zicerile iohanine includ ideile umilinței și gloriei (3.14; 8.28; 12.34; 12.23; 13.31). El nu este doar întruparea noului și adevăratului Israel (el fiind adevărata viță, 15.1; 1.47-51; Ps. 80.8-19; Is. 5.1-7), ci el este și adevăratul om: omenirea așa cum ar trebui să fie. În linie cu cristologia lui Ioan lucrurile stau așa pentru că Fiul Omului este una atât cu Dumnezeu cât și cu omul³. El se suie la cer pentru că a coborât din cer (1.51; 3.13; 6.62; 13.31). Așa poate el stabili o legătură între cer și pământ, Dumnezeu și creația sa (1.51)⁴. În concepția iohanină această expresie în dreptul lui Isus reliefează identitatea divină a acestuia⁵.

Fiul Omului este cel care, datorită caracterului său unic, poate aduce cerul pe pământ și poate sui pământul la cer. Ioan ne vorbește și despre pre existența Fiului Omului. El este una cu Dumnezeu, nu doar în timp și dincolo de timp, dar și înainte de acesta. El vine de la Dumnezeu și este înălțat la Dumnezeu. Prin coborârea din cer și prin moarte, care este în același timp și o glorie, el poate fi Salvatorul tuturor credincioșilor (3.13; 12.23, 34; 13.31). Pentru că Isus este Fiul Omului el poate judeca lumea și cei credincioși pot trăi veșnic (5.27; 6.27, 53).⁶

Logos

Acesta este titlul cristologic special al lui Ioan folosit doar la începutul Evangheliei (1.1-14). După aceasta este folosit titlul de Fiu.

Ideile asociate acestui termen sunt atât iudaice cât și grecești. Cuvântul este una cu Dumnezeu dintotdeauna și este chiar identificat ca Dumnezeu (1.1), ca și Înțelepciunea (Prov. 8.22-31). Cuvântul lui Dumnezeu este întotdeauna cu Dumnezeu, și ca Înțelepciunea, în timp este facultatea prin care Dumnezeu este la lucru în lume realizând planurile sale (Is. 55.10-11). În ce privește mântuirea, Dumnezeu a vorbit prin profeți (Gen. 1.3;

3 Oscar Cullman, *The Christology of the New Testament*, Londra, SCM Press, 1963, p. 234.

4 Trandafir Sandu, *Evangheleologie*, București, Editura Inst. Teologic Penticostal, 1994, p. 132.

5 Erwin R. Goudenough, *Jhon, a Primitive Gospel* – Journal of Biblical Literature, LXIV, 1945, Philadelphia: Society of Biblical Literature and Exegesis, 1945, p. 237.

6 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament*, București, Inst. Teologic Baptist, 2005, p.24.

Ps. 33.6; Ier. 1.4-5). La momentul potrivit Cuvântul divin a devenit trup (1.14). Acesta nu a fost un lucru temporar, ci pentru totdeauna; el s-a făcut una cu noi ca și cu Dumnezeu. Când acea facere a cortului printre noi a fost completă și gloria lui Dumnezeu se putea vedea, planurile lui Dumnezeu puteau fi realizate (1.14).⁷Pentru Ioan, Cuvântul este mai mult decât un principiu sau concept, acesta este o Persoană din comunitatea Dumnezeirii pe care creștinii o numesc Sfânta Treime.

În spatele acestei perspective teologice este marea concepție teologică că revelația lui Dumnezeu în viața logosului încarnat este climatul tuturor revelațiilor divine. Este climatul și centrul fiecărui eveniment care a fost înainte de încarnare sau se va dezvolta după viața pământească a lui Isus sau după moartea sa.⁸

Fiul (lui Dumnezeu)

Titlul cristologic la care Logosul îi dă locul este cel de Fiu al lui Dumnezeu. Titlul de Fiu al lui Dumnezeu poartă idei teologice asociate Logosului. De asemenea acest titlu este asociat și cu cel de Fiu al Omului. În ambele situații Isus este descris folosind imaginea de Fiu, imagine folosită pentru a arăta relația sa unică cu Dumnezeu și cu lumea⁹. Unul din scopurile declarate încă de la începutul evangheliei lui Ioan este acela de a demonstra că Isus este Fiul lui Dumnezeu

Ioan își declară scopul în scrierea Evangheliei în a-l face pe Isus cunoscut atât ca și Cristos cât și ca Fiu al lui Dumnezeu. Este posibil ca această folosire a două titluri pentru Isus să facă trimitere la două feluri de auditoriu: iudaic și grec. Israel a fost ales de către Iahve (Dumnezeu) să fie fiul său, și împărații lui Israel erau fiii lui Dumnezeu în sensul că erau reprezentanții poporului lui Iahve (Osea 11.1; Ps. 2.7). La fel în iudaismul elenist, expresia fiul lui Dumnezeu putea fi folosită cu privire la un om care era loial legii lui Dumnezeu (Înț. 2.18). În aceste cazuri calitatea de fiu nu este determinată de relații de sânge, ci de ascultarea de legământul lui Dumnezeu.

7 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament...*, p. 26.

8 Oscar Cullman, *The Ioanine Circle*, Philadelphia, West Minister Press, 1976, p. 14; Ioan-Gheorghe Rotaru, *Aspecte antropologice în gândirea patristică și a primelor secole creștine*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, pp. 47-52.

9 Cullman, *Christology of the New Testament...*, p. 235.

Isus își dovedește ascultarea de Tatăl și astfel calitatea sa de Fiu, împlinind lucrarea pe care Tatăl i-o dă de făcut (17.4). El este trimis de Dumnezeu ca să-l reveleze și vine în lume în numele lui Dumnezeu și ca reprezentant al Lui (5.37, 43; 13.20; 15.23). El vine cu autoritatea delegată a lui Dumnezeu și face două lucrări dumnezeiești: judecă și dă viață (5.21-23). În această lucrare Tatăl și Fiul sunt una. Isus vorbește și lucrează nu din propria sa inițiativă, ci potrivit cu voia lui Dumnezeu și la porunca sa. Ascultarea sa și astfel calitatea sa de Fiu sunt desăvârșite (5.30; 8.28; 12.49)¹⁰.

De la întrupare relația lui Isus cu Dumnezeu poate fi descrisă ca cea dintre Fiul și Tatăl; de la botez în continuare (1.32-34) el este printre noi și pentru noi un Fiu care ascultă de Tatăl. Calitatea de fiu al lui Isus este unică pentru că el nu doar că este una cu omenirea, dar este una și cu Dumnezeu. El este de la Tatăl și de sus (16.28; 8.23, 26-27). Calitatea sa de fiu este eficace pentru noi *în timp*, pentru că este *dincolo* de timp. În toate el este una cu Tatăl și una cu creaturile sale; de aceea poate boteza cu Duhul Sfânt și da viață și își poate da viața și să și-o ia înapoi (1.33; 10.10, 18). Dragostea lui Dumnezeu este adusă în istorie și oamenii pot fi aduși în aceeași unitate care este văzută în relația dintre Fiul și Tatăl (17.21-22)¹¹.

Cristos (Mesia)

Intenția autorului Evangheliei este în primul rând legată de identitatea și funcția lui Isus ca și Cristos și ca Fiu al lui Dumnezeu (20.30-31). Mesianitatea lui Isus, în Ioan, este recunoscută de la început. Primii ucenici îl găsesc pe Mesia (1.41-42); Isus le spune samaritenilor că el este Cristos (4.25-26), și chiar cu riscul de a fi excomunicați, sunt oameni care spun că Isus și Mesia pot fi aceeași persoană (7.41-42; 9.22; 11.27)¹².

Este nevoie de credință ca oamenii să-l identifice pe Isus ca Mesia; iudeii îl întreabă pe Isus: *spune-ne dacă ești tu Cristos* (10.24), cei care au credință vor vedea aceasta din faptele pe care le face (10.25). Doar necredința ascunde de la a fi percepută mesianitatea și slava lui Isus.

Ioan descrie mesianitatea lui Isus legând-o de noțiuni ale originii și în final de calitatea de Împărat, Mare Preot și Profet. Trei prerogative pe

10 Joel B. Gren & Scott McKnight, *Dictionary of Jesus*, Downer Grove, Illinois: InterVarsity Press, 1992, 1032.

11 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament...*, p. 26.

12 Cullman, *Christology of the New Testament...*, p.243.

care Mesia în concepția iudaică trebuia să le împlinească. Ioan în scrierea sa pune accentul pe rolul de împărat a lui Isus Mesia¹³.

Apare în mod repetat întrebarea în legătură cu originea lui Isus: *tu de unde ești?* (19.9). La sărbătoarea Corturilor (cap. 7), în urma învățăturii date de Isus, iudeii se întreabă dacă nu este el Cristos. Totuși, zic ei, noi știm de unde vine omul acesta, iar când va veni Mesia nimeni nu va ști de unde este (7.27). Pe de o parte iudeii știau că Isus este din Galileia (7.41), dar pe de altă parte nu-și dădeau seama de adevărata origine a lui Isus, că el vine de la Dumnezeu care l-a trimis (7.29). Mesia care a fost asociat cu Galileia și este un urmaș al lui David (7.42), făcea semne (7.31) și a cercetat inimile (4.29; 2.25) și a stârnit credința (11.27)¹⁴

Mărturisirea de la începutul Evangheliei făcută de Natanel (tu ești Fiul lui Dumnezeu și împăratul lui Israel, 1.49) are nuanțe mesianice importante. Isus este conducătorul adevăratei comunități mesianice (1.47-51). Un Mesia care ridică păcatele lumii (iată Mielul lui Dumnezeu, 1.29, 36). Intrarea în Ierusalim subliniază natura de împărat al lui Isus Mesia; Ioan spunând că mulțimile l-au aclamat ca împărat al lui Israel (12.13). În judecata dinaintea lui Pilat temele originii și regalității sunt aduse din nou în discuție (18.33-38). Pilat înțelege calitatea de împărat în termeni politici (tu ești împăratul iudeilor, 18.33), iar Isus o înțelege spiritual (împărăția mea nu este din lumea aceasta, 18.36). Și în final îl întreabă: de unde ești? (19.9) după care este dat să fie răstignit¹⁵. Fiecare categorie de oameni prezentați în scrierea ioanină are pe buze această întrebare: de unde ești? -inclusiv ucenicii (vezi cap. 14).

În ce sens este Isus împăratul Mesia? Într-un sens Isus poate fi văzut, chiar și când este răstignit, ca un pretendent la tronul lui Israel; ucenicii n-au înțeles toate implicațiile intrării în Ierusalim călare pe un măgar, și nu pe un cal, așa cum a profetizat Zaharia. La un nivel calitatea de împărat poate fi înțeleasă în termeni pământești, dar la un alt nivel împărăția lui nu este din lumea aceasta. El nu poate fi făcut împărat prin forță (6.15). Deși este împărat moare, dar totuși rămâne pentru totdeauna (12.34). Isus înțeles în aceste ipostaze este mijlocitorul vieții veșnice. Urmează să ne uităm la o altă dimensiune a cristologiei în Ioan și anume la glorificarea Cuvântului.

13 Frederick Kenyon, *Our Bible and the Ancient Manuscript*, New York: Harper and Bros Publisher, 1940, p.102.

14 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament...*, p. 28.

15 Joel B. Gren & Scott McKnight, *Dictionary of Jesus...*, p. 1034.

Glorificarea

Dintre evangheliști, doar Ioan descrie moartea lui Isus ca glorificarea sa¹⁶. Când evanghelistul spune că Duhul încă nu a fost dat pentru că Isus n-a fost glorificat (7.39), sau că, după ce Isus a fost glorificat ucenicii săi au aplicat profeția din Zaharia 9.9 despre sosirea triumfală a împăratului la Ierusalim (12.16), el se referă la răstignirea lui Isus pe care o vede ca pe o înălțare. Ce vrea să spună prin aceasta?¹⁷

În Vechiul Testament gloria lui Dumnezeu se referă la o descoperire vizibilă a prezenței divine în diferite lucrări. De exemplu, israeliților li s-a promis o vedere a gloriei lui Dumnezeu prin Moise cu ocazia căderii manei din cer (Exod 16.7). În Evanghelia după Ioan, Isus, ca și Cuvânt întrupat, descoperă pe deplin prezența și natura lui Dumnezeu¹⁸. Modul caracteristic lui Ioan de a vorbi despre ce s-a întâmplat la întrupare este să spună că gloria lui Dumnezeu a fost văzută în el; și că prin facerea minunilor Isus și-a arătat gloria, care în ultimul rând este gloria lui Dumnezeu (1.14; 2.11; 11.43).

În acest context al prezentării lui Ioan a vieții lui Isus trebuie să înțelegem interpretarea ioanină a morții lui Cristos ca și *glorificare*. În Ioan nu se poate face separare între cristologie și soteriologie. Viața și moartea lui Isus - cine a fost, și ce a făcut - sunt ținute laolaltă de către Ioan și sunt înțelese ca fiind una. De aceea când Isus- în Ioan- se referă la moartea sa care se apropie folosește limbajul glorificării (12.32; 13.31-32; 17.1, 5), sau când Ioan descrie crucea în acest fel (7.39) sensul este clar: *ce a început prin întrupare a fost terminat prin răstignire*. În cuvintele și lucrările lui Isus prezența dătătoare de viață a lui Dumnezeu a fost adusă pe pământ. Într-un act final al dăruirii de pe cruce, după care Isus se întoarce la Tatăl, viața veșnică sau gloria lui Dumnezeu sunt disponibile pentru fiecare credincios pentru totdeauna¹⁹.

Așadar în viața și moartea lui Isus laolaltă se vede gloria lui Dumnezeu, dar Ioan nu spune în niciuna dintre acestea că a avut loc doar o revelație. În viața lui Isus, așa cum semnele arată aceasta, natura lui Dumnezeu a fost cu adevărat prezentă și dată cu adevărat. În mod similar în moartea

16 Trandafir Sandu, *Evangheliologie...*, p.134.

17 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament...*, p. 28.

18 Salomon Segal, *Din folclor al poporului evreu*, București, Ed. Minerva, 2000, p.163.

19 Sorin Sabou, *Curs Teologia Biblică a Noului Testament...*, p. 29.

lui Isus scopurile mântuitoare ale lui Dumnezeu și-au atins împlinirea lor deplină. De aceea este posibil ca cei care nu l-au văzut pe Isus în trup, dar care cred că el este Fiul mesianic al lui Dumnezeu să trăiască veșnic (20.29, 31; cf. 3.16-18)²⁰.

Moartea lui Cristos este văzută ca și gloriificare în Ioan și pentru că nu acesta a fost sfârșitul. Isus a înviat. Dar Ioan îl vede pe Isus cel înviat ca fiind întotdeauna viu și triumfător (20.17). Glorificarea ca și gloria lui Isus este evidentă în Ioan încă de la început și nu doar după înviere. Când Isus a fost înălțat pe cruce (12.32) acesta a fost un moment al triumfului. El s-a înălțat acolo pentru a domni.

Datorită acestui lucru Ioan folosește categoria gloriificării într-un mod în afara timpului, cu schimbări subtile de sens sau chiar cu dublu sens. Astfel, potrivit lui Ioan, numele lui Dumnezeu este gloriificat când Fiul îl onorează pe Tatăl prin ascultarea sa, și Isus însuși a fost gloriificat, obținând cinste pentru sine cu o glorie triumfătoare chiar înainte de înviere (12.28; 13.31, 17.4). De asemenea Isus va fi gloriificat prin moartea și înălțarea sa (12.28, 17.1, 5). În cele din urmă Tatăl va fi gloriificat în viitor prin ucenicia urmașilor lui Cristos (14.13, 15.8), care pot prin el să aibă parte de gloria lui Dumnezeu pentru ei înșiși (17.22, 24).

Felul în care Ioan prezintă patimile lui Isus este influențat de propria înțelegere a cristologiei sale. El tratează într-un mod propriu prinderea, judecata, răstignirea și învierea lui Isus²¹.

Isus este și una cu noi. Umanitatea lui Isus este accentuată în Ioan, dar elementul specific ioanin este că natura divină a lui Dumnezeu este comunicată prin natura umană a lui Isus. În viața pământească a lui Isus vedem harul și adevărul lui Dumnezeu.

Această diversitate în cristologia lui Ioan derivă din scopul pentru care scrie Evanghelia: de a oferi o înțelegere echilibrată a persoanei lui Isus pentru cei care nu o au așa. De asemenea nu trebuie pierdută din vedere dimensiunea sacramentală a discursului ioanin în care, odată cu întruparea, spiritualul este dat și primit prin material²².

Caracterul distinctiv al prezentării lui Ioan al persoanei lui Isus în termenii divinității preexistente a lui Isus și a umanității sale reale stă la

20 Cullman, *Christology of the New Testament...*, p. 113.

21 Joel B. Gren & Scott McKnight, *Dictionary of Jesus...*, p.1035.

22 Frank Stagg, *New Testament Theology*, Nashville, Tennessee: Broadman Press, 1962, p. 128

baza teologiei mântuirii. Pentru că Isus a participat din plin în cele două naturi, el poate să-l facă de cunoscut pe Dumnezeu și să fie calea spre el²³. În același timp, unitatea Fiului întrupat cu Tatăl este temelia unității dintre credincios și Dumnezeire și dintre credincios și alți credincioși (14.18-24; 17.11).

Concluzii

Într-adevăr putem concluziona că modul de exprimare ioanin este unul revoluționar pentru vremea în care acesta a scris. Libertatea sa de exprimare a propriei convingeri cristologice a fost una curajoasă și totuși pe înțelesul destinatarilor săi. Hristosul prezentat de Ioan este un Hristos ce a fost gata să sufere și să renunțe la propria libertate de dragul libertății propriei creații. O creație ce poate să aleagă în cine să creadă și cum să creadă. Propria conștiință dictează, iar Logosul, Fiul Omului, Fiul lui Dumnezeu și Glorificarea Lui, nu au făcut decât să întărească liberul arbitru al ființei umane.²⁴ Fiul omului, exprimarea umanității lui Isus ne prezintă libertatea de a alege pe care omul o are. Fiul lui Dumnezeu ne prezintă un Dumnezeu liber sau limitat doar de propria natură, care a ales să ofere libertate ființei create.

Opțiunea cristologică prezentată conștiinței umane de către Ioan este una asumată și deosebit de filosofică. Isus este modelul nostru de exprimare religioasă și trăire a libertății religioase, iar Ioan nu face altceva decât să-I urmeze modelul, demonstrându-ne și nouă astăzi că se poate să ai o părere diferită, să fii liber în exprimare și în același timp gândirea și principiile tale să fie sănătoase și în armonie cu alte păreri (cum a fost Ioan în anumite titlaturi cristologice cu sinopticii). Ioan a fost gata să plătească prețul acestei convingeri, până acolo încât să plătească prețul propriei libertăți, iar asta nu a făcut decât să aducă valoare scrierilor sale. Pentru Ioan adevărul despre Hristos este exprimat sub diferite titlaturi prin care vrea să ne spună că este singura formă cunoaștere a adevărului care ne va face liberi (In. 8:32). Despre acest Adevăr a vorbit și l-a trăit Ioan.

23 Joel B. Gren & Scott McKnight, *Dictionary of Jesus...*, p. 1036.

24 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Logosul și înțelepciunea", în Alexandru Boboc, N.I.Mariș (coord.), *Studii de istorie a filosofiei universale*, XIII, Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 295-324.

Bibliografie:

- GOUDENOUGH, Erwin R., "John, a Primitive Gospel", *Journal of Biblical Literature*, LXIV, 1945, Society of Biblical Literature and Exegesis, Philadelphia, 1945.
- STAGG, Frank, *New Testament Theology*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1962.
- KENYON, Frederick, *Our Bible and the Ancient Manuscript*, Harper and Bros Publisher, New York, 1940.
- GREN, Joel B. & MCKNIGHT, Scott, *Dictionary of Jesus*, Intervarsity Press, Downer Grove, Illinois, 1992.
- CULLMAN Oscar, *The Christology of the New Testament*, SCM, London, 1963.
- Oscar Cullman, *The Johannine Circle*, Philadelphia, The West Minster Press, 1976.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Adevărata libertate sau slobozenie", în Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, Nelu Burcea, *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, Casa de editură "Viață și Sănătate", București, 2013, pp. 234-238.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Logosul și înțelepciunea", în Alexandru Boboc, N.I.Mariș (coord.), *Studii de istorie a filosofiei universale*, XIII, Editura Academiei Române, București, 2005, pp. 295-324.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Key aspects of the Freedom of Conscience", în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2016, pp.30-37.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Aspecte antropologice în gândirea patristică și a primelor secole creștine*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005.
- SEGAL, Salomon, *Din folclor al poporului evreu*, București, Editura Minerva, 2000.
- SABOU, Sorin, *Curs Teologia Biblica a Noului Testament*, I.T.B., curs pentru uz intern, București, 2005.
- SANDU, Trandafir, *Evangelologie*, Editia a-II-a, București, Editura Institutului Teologic Pentecostal, 1994.